

УДК 37.005.3

В. Базелюк

м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ЗНЗ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. У статті розкрито особливості управління навчальною діяльністю учнів у загальноосвітньому навчальному закладі в сучасних умовах, показані місце і роль вчителя в управлінні навчальною діяльністю учнів, наведені необхідні для цього знання і вміння.

Ключові слова: управління, навчальний процес, мета, завдання, функції управління, загальноосвітній навчальний заклад

В. Базелюк

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОУУ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. В статье раскрыты особенности управления учебной деятельностью учащихся в общеобразовательном учебном заведении в современных условиях, показаны место и роль учителя в управлении учебной деятельностью, приведены необходимые для этого знания и умения.

Ключевые слова: управление, учебный процесс, цель, задачи, функции управления, общеобразовательное учебное заведение

V. Bazelyuk

FEATURES OF EDUCATIONAL ACTIVITIES IN MODERN CONDITIONS

Annotation. This article explores the peculiarities of academic activities of students in secondary schools in modern terms, the place and role of the teacher in the management of academic activities of students and required for this knowledge and skills are presented.

Keywords: management, teaching, goals, objectives, functions of management, general education

Постановка проблеми. Головною рисою нової парадигми освіти стає перехід від концепції набуття знань, умінь і навичок, необхідних для діяльності в стандартних умовах, до концепції освіти, що розвиває особистість. Основна мета такого підходу до освіти – «розбудити» в людині творця, виховати сміливість думки, впевненість у власних творчих силах, здатність генерувати нові нестандартні ідеї. Досягнення такої мети можливе за умов перенесення акценту в навчанні з діяльності вчителя на активну діяльність учня, що є можливим за умов управління і самоуправління навчальним процесом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність і нерозв'язаність проблем управління навчальною діяльністю учнів у обумовлює підвищений інтерес учених і фахівців до проведення досліджень у цій області. До числа найбільш значимих можна віднести роботи наступних напрямків - інноваційна педагогіка і управління (В. В. Беліч, Г. Н. Серіков, Л. І. Новікова, В. А. Караковський, Н. Л. Селіванова, В. І. Слободчиков, С. І. Краснов, А. Г. Гостєв, Ю. А. Конаржевський, Ю. В. Тихомиров та інші); управління освітніми установами та їх розвитком (Ю. К. Васильєв, В. А. Караковський, В. С. Лазарєв, М. М. Поташник, Е. А. Ямбург та інші.). Дослідження з проблем навчальної діяльності В. І. Загвязинский, І. Ф. Ісаєв, В. А. Сластенін, Є. Н. Шиянов, І. П. Підласий та ін..

Не дивлячись на активне розроблення проблем навчального процесу, проблема особливостей управління навчальним процесом в умовах сучасного загальноосвітнього навчального закладу залишається поки що недослідженою.

Мета статті. Метою статті є визначення особливостей управління навчальною діяльністю учнів у ЗНЗ в сучасних умовах, місця і ролі вчителя, необхідних для цього знань і вмінь.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктний підхід до організації навчального процесу передбачає, що учень здатен самостійно здобувати нові

знання, але для цього він повинен постійно перебувати в ситуації вибору - для чого, що і як робити.

Управління навчальною діяльністю ми визначаємо як свідоме регулювання діяльності, відносин і поведінки учнів, що забезпечує їх розвиток в процесі навчання.

Процес управління навчальною діяльністю ми розуміємо як систему управлінських дій педагога по досягненню визначених цілей.

Управління навчальним процесом передбачає створення оптимальних зовнішніх і внутрішніх умов для успішного розвитку особистості, раціональне використання освітніх та виховних можливостей викладання, всіх видів і форм навчальної та виховної роботи. Дослідниками обґрунтовані такі моделі управління, як гуманістична, демократична і біхевіористська.

У гуманістичній моделі управління на першому плані - унікальність кожного учня. Педагогу рекомендується приділяти увагу його саморозвитку, мінімально втручаючись у його діяльність. Прикладами є гуманістичні моделі К. Роджерса, М. Марленда.

Демократичні моделі управління передбачають позитивне ставлення до індивідуальності, прав і думок учнів, які мають можливість брати участь у прийнятті важливих рішень, моделі Я. Куніна і Р. Дрейкурса. Демократичні моделі передбачають керівну роль педагога, який повинен чітко формулювати цілі діяльності, використовувати логічні доводи для переконання в правомірності конкретних дій і визначати, що чекає того, хто порушить ці правила.

Біхевіористська модель управління діяльністю і поведінкою учня базується на суворому керівництві викладача. Дана модель спирається на уявленні про те, що погана поведінка є результатом того, що дитина не в змозі засвоїти прийнятну альтернативну поведінку. Вчителю рекомендується засобами прямого педагогічного впливу звести до мінімуму проблеми, що виникають. Прикладом є модель Л. Кантера.

Вибір моделі управління обумовлюється метою діяльності. Об'єктом управління виступає навчальна діяльність учнів.

«Навчальна діяльність - це діяльність суб'єкта спрямована на оволодіння узагальненими способами навчальних дій і саморозвитку в процесі вирішення навчальних завдань» [3, с.27].

Ряд дослідників (П. Я. Гальперін, І. І. Ільєсов, А. М. Матюшкін, А. В. Петровський, Н. Ф. Талізїна та інші) виділяють такі ознаки навчальної діяльності: спрямованість на оволодіння навчальним матеріалом і розв'язання навчальних завдань; освоєння загальних способів дій і наукових понять; загальні способи дій передують розв'язанню завдань; закономірність змін в суб'єкті діяльності; зміна психічних якостей і поведінки учня.

Навчальна діяльність має певну структуру і зміст. Звертаючись до зовнішньої структури навчальної діяльності, В. А. Сластьонін виділяє такі основні компоненти: мета, мотиви, навчальні дії (операції), результат [6].

Аналіз змісту навчальної діяльності починається з визначення її предмета: засвоєння знань; оволодіння узагальненими способами дій; відпрацювання прийомів і способів дій, їх програм, алгоритмів, в процесі чого розвивається сам студент.

Продуктом навчальної діяльності є структуроване і актуалізоване знання, а також внутрішні новоутворення у психіці та діяльності (мотиваційні, ціннісні, змістовні). Продукт навчальної діяльності органічно входить в індивідуальний досвід учня. Від його структурної організації, системності, глибини, міцності багато в чому залежить подальша діяльність учня, його успішність у майбутній професійній діяльності.

Мета навчальної діяльності – запланований результат, на досягнення якого спрямовані всі зусилля процесу навчання [1].

Метою навчальної діяльності є розвиток учня. Сформульована загальна мета навчальної діяльності постійно конкретизується, співвідноситься зі створеними умовами, можливостями її учасників і декомпозується на

систему конкретних завдань. Навчальне завдання – це мета навчальної діяльності, задана в конкретних умовах.

Результат – це те, чого досягає учень в процесі навчальної діяльності. Результати можуть не збігатися з цілями діяльності; щоб мета навчальної діяльності та її результат співпали, необхідно послідовно вивчати стан навчальної діяльності, творчо підходити до її організації та управління.

Основні принципи навчання, в якому центральним суб'єктом стає учень, можна звести до наступних положень: учень бере на себе відповідальність за своє навчання; учень бере активну участь у навчанні; вчитель стає помічником і експертом; у процесі навчання використовується попередній досвід учня; учень усвідомлює власні цілі і результати навчання, робить упор на розуміння і глибоке засвоєння матеріалу, а не на заучування інформації. У результаті в учнів формуються ключові компетентності, які допоможуть їм у майбутньому знаходити, аналізувати і синтезувати нову інформацію, самостійно вирішувати проблеми і завдання.

Навчання – найважливіший і найнадійніший спосіб здобуття систематичної освіти. Відображаючи всі істотні властивості педагогічного процесу (двобічність, спрямованість на всебічний розвиток особистості, єдність змістовної і процесуальної сторін), навчання в той же час має і специфічні якісні відмінності. Будучи складним і багатогранним спеціально організованим процесом віддзеркаленням в свідомості дитини реальної дійсності, навчання є не що інше, як специфічний процес пізнання, керований педагогом. Саме спрямовуюча роль вчителя забезпечує повноцінне засвоєння школярами знань, умінь і навичок, розвиток їх розумових сил і творчих здібностей.

Навчальний процес часто вживають як синонім поняття «процес навчання». Процес навчання розглядається як управління навчальною діяльністю з боку вчителя, навчальний процес - як складний процес взаємодії педагога, учня та навчального матеріалу, що має внутрішні імпульси саморуху.

Зовні навчальний процес постає перед нами як спільна діяльність педагога і учнів, у ході якого педагог націлює, інформує, організовує і стимулює діяльність учнів, коригує і перевіряє її, а учень опановує змістом, видами діяльності, в першу чергу, передбаченими в програмах знаннями, вміннями і навичками [2].

Навчальна діяльність включає в себе:

- оволодіння системами знань та оперування ними;
- оволодіння системами узагальнених і більш часткових дій, прийомів (способів) навчальної роботи, шляхами їх перенесення і знаходження - вміннями та навичками;
- розвиток мотивів навчання, становлення мотивації і сенсу останнього;
- оволодіння способами керування своєю навчальною діяльністю і своїми психічними процесами (волею, емоціями тощо) [6].

У процесі навчання створюються продукти різної якості. Для їх визначення, аналізу та виміру розроблені різні критерії. Загальну характеристику ефективності (продуктивності) і досягнутих результатів прийнято давати через рівні навчання (або засвоєння) – дидактична характеристика та рівні пізнавальної активності учнів – психологічна характеристика. Перша вказує переважно на досягнуті результати, а друга - на шляхи їх досягнення; обидві характеристики близькі між собою і взаємно доповнюють одна іншу. Проф. В. П. Беспалько запропонував виділяти наступні рівні пізнавальної активності учнів: інформаційний (репродуктивний), проблемний, евристичний, дослідницький. В залежності від того, яку пізнавальну активність розвиває учень, він досягає одного з рівнів навчання. У дещо спрощеному вигляді результативність навчання є наступною.

1-й рівень – знайомство; характеризується здатністю учня дізнаватися, пізнавати, розрізняти, розпізнавати об'єкти в ряді інших подібних об'єктів. Засвоєння на рівні знайомства обмежене найбільш загальними уявленнями

про об'єкт вивчення, а мислення – альтернативними судженнями типу «так – ні», «або – або».

2-й рівень – репродукція; оволодіння основними поняттями предмета відбувається настільки, що воно дає учневі можливість здійснювати словесний опис дії з об'єктом вивчення, аналізувати різні дії і різні результати.

3-й рівень – повноцінні знання; для діяльності учня характерні вміння застосовувати засвоєну інформацію в практичній сфері для вирішення деякого класу задач і отримання об'єктивно нової інформації.

4-й рівень – трансформація; характеризується таким оволодінням інформацією, при якому учень зможе вирішувати завдання різних класів шляхом перенесення засвоєних знань, умінь, навичок [4].

Освіта є результатом цілеспрямованого систематизованого навчання, яке є способом її досягнення. Компонентами освіти є: знання, вміння, навички, способи мислення; способи діяльності та поведінки; світогляд; кругозір і ерудиція; інтелектуальний розвиток особистості (операції та прийоми мислення, способи, форми, методи пізнавальної діяльності); вміння вчитися, потреба здобувати й поглиблювати знання; навички самоосвіти; активність; працездатність (розумова і фізична); вихованість моральна, естетична, екологічна, політехнічна тощо; професійна орієнтація і підготовка до вибору професії, життєвого шляху тощо. Всі ці компоненти, в свою чергу, є досить складними утвореннями, у складі яких виділяються багато десятків простих якостей. Таким чином, в процесі навчання зводиться будівля (К. Д. Ушинський), фундаментом якого є знання, вміння, навички, способи мислення, діяльності і поведінки, та інші компоненти, а вінчає все виховання, розвиток, формування особистості. Звичайно, отримання таких результатів передбачає управління відповідними процесами.

Насамперед слід зазначити, що управління виникає як необхідна умова життєдіяльності людей, які колективно вирішують конкретні завдання.

Під управлінням розуміється цілеспрямована взаємодія керуючої і керованої підсистем по досягненню запланованого результату. Суб'єктами управління в навчальному закладі є керівники, вчителі, учні та батьки. Всі вони складають керуючу і керовану підсистеми.

Що ж потрібно знати, щоб науково управляти навчальним процесом на практиці? Перш за все, треба відповісти на запитання про його сутність і відмінності від освітнього процесу. Наведемо їх порівняння за рядом важливих параметрів:

за цілями – навчальний процес має на меті засвоєння ЗУНів; освітній процес – розвиток пізнавальних здібностей, пізнавальної самостійності учнів засобами ЗУНів;

за змістом – у навчальному процесі зміст визначається єдиними для всіх навчальними програмами; в освітньому процесі передбачається індивідуалізація змісту (наприклад, рівнева диференціація);

за процесом – навчальний процес реалізується через навчання за домінуючої ролі вчителя; в освітньому процесі навчання здійснюється разом з учінням за домінуючої ролі учня.

Відтак, вчителю необхідно чітко знати, як організувати та управляти навчальним процесом, тобто знати сутність управлінської діяльності, її призначення, склад, структуру, функції і методи.

В теорії управління управлінську діяльність визначають як і вид трудової діяльності, що відокремилася у процесі спеціалізації управлінської праці. Управлінська діяльність розглядається як різновид професійного розумової діяльності, що спрямована на забезпечення єдності, узгодженості, координації доцільної діяльності людей, об'єднаних у трудові асоціації.

У науковій літературі управління розглядається як вплив однієї системи на іншу, однієї людини на іншу або групу людей (В. Г. Афанасьєв, Л. Б. Ітельсон, А. А. Орлов, Н. С. Сунцов, Н. Д. Хмель та ін.). Дане трактування слабо враховує суб'єкт-суб'єктну природу управління, оскільки активність визнається тільки за керуючим, а керований сприймається як

пасивний виконавець, який має суворо виконувати нав'язані зовні правила і норми.

Управління розглядають і як взаємодію суб'єктів (В. Г.Афанасьєв, В. І. Зверєва, П. І.Третьяков, Т. І. Шамова та ін.). Таке розуміння управління передбачає взаємну зміну керуючих і керованих осіб, передбачає зміни суб'єктів і самого процесу взаємодії як зміни його станів.

Якими ж є склад і структура управлінської діяльності? Зарубіжні і вітчизняні дослідники М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, В. Г. Афанасьєв, А. І. Кітов, Ю. А. Конаржевський, Б. Ф. Ломов, В. І. Маслов, Н. С. Сунцов, В. А. Якунін та ін. виділяють наступні види (функції) управлінської діяльності: постановка мети, планування (прийняття управлінських рішень), організація, контроль, регулювання (або корекція). Їх взаємозалежність очевидна. Однак відмінності керованих об'єктів і умов, в яких вони знаходяться, визначають пріоритетність окремих названих складових. Слід зазначити, що для сучасного управління характерне прагнення до неформальних, демократичним, гнучким способам, заснованим на раді між керівником і підлеглим.

Тому наш аналіз розпочнемо з цілей. Головна мета навчального процесу – засвоєння наукових знань учнями, на це спрямована й організація процесу навчання як необхідна послідовність ряду навчальних завдань.

Але сучасні цілі навчання і освіти значно ширше. Наукове пізнання, з точки зору філософії, визначається як діяльність, спрямована на отримання принципово нових знань. Навчальне пізнання – теж діяльність, але спрямована на засвоєння вже здобутих наукою знань. Відповідно учіння має місце тільки тоді, коли учень сам управляє власною навчальною діяльністю. Адже, якщо людина сама визначає мету своєї діяльності – діяльність має активний і творчий характер. Якщо мета надається людині кимось іншим: учню - вчителем, вчителю - керівником тощо, то така діяльність є суто виконавською. Відтак, педагог має розуміти, що навчання, коли цілі задаються учневі ззовні: педагогом, підручником, навчальною програмою у

вигляді послідовності навчальних завдань не сприяє розвитку самостійності і творчості. Звідси завдання вчителя, зробити все можливе для того, щоб навчити учнів, спираючись на тему уроку, визначати мету власної діяльності.

Формування внутрішніх цілей у учнів являє собою складний довготривалий процес апробування цілей діями. Людина «не може визначити мету власної дії, поки вона не діяла» (Г. В. Гегель). Звідси, необхідність організації таким чином, щоб забезпечити в учнів формування внутрішніх цілей-мотивів. Для цього педагогу на початку навчання необхідно здійснити первинну актуалізацію внутрішньої мети учня і забезпечити йому реальні умови для активних самостійних дій щодо формування власної мети.

Гуманістична педагогіка спирається на розуміння того, що цілі знаходяться «внутрі індивідів» і не можуть бути їм передані, але можна створити дидактичні умови і можливості для визначення цілей і розкриття їх особистісного сенсу.

Авторитарна педагогіка цього не потребувала, вона діяла в режимі «роби те, що я тобі дозволяю і як я тобі дозволяю!». Наявність власних цілей і відповідних дій, що забезпечують їх реалізацію, перетворюють діяльність на цілеспрямовану, створюють реальні можливості для руху учня до кінцевого результату – розвитку у нього потреб, здібностей, талантів авторитарна педагогіка не передбачала.

Щодо планування, то навчальний план сучасної загальноосвітньої школи передбачає, оволодіння учнями майже всіма основними видами діяльності. Але справа в тому, що вони поділені між предметами, чвертями і роками навчання. Тобто всі види діяльності розкидано по «клітинкам» навчального плану, предметів, розкладу занять тощо. Звідси виникає проблема їх об'єднання, на що педагогічні колективи через ряд обставин, часто не звертають увагу. Однак, навчальний процес має бути організований таким чином, щоб по його завершенні суспільство отримало не лише «людину знаючу», а насамперед людину з активною життєвою позицією, людину моральну, діяльну, здатну усвідомлювати мету власного життя,

аргументовано відстоювати власну позицію та перетворювати власне життя і життя країни на краще.

Контроль в управлінні передбачає отримання, за допомогою наукових методів, інформації про хід і результати процесів, якими управляє суб'єкт. Контроль є основним джерелом для прийняття рішення. Здійснюючи контроль потрібно не стільки «ловити» і «викривати», скільки вміло поправляти. Важливою умовою контролю є його попереджувальний характер. Вчителю слід пам'ятати, що кожна дитина живе надією на успіх і прагне до того, щоб її праця була справедливо оцінена. Якщо ці надії збуваються, то в учнів кріпне впевненість у власних силах, вони навчаються з ще більшим бажанням. Тому так важливо створювати для кожного учня ситуацію успіху в навчанні, заохочувати і стимулювати учня навіть за маленький крок вперед на шляху до пізнання.

Велика кількість поганих оцінок, морального осуду замість того, щоб активізувати учнів на активне навчання, може їх деморалізувати і призвести до ще більшого відставання, яке у свою чергу спричинить низькій рівень навчальних досягнень. Іноді труднощі в навчанні не усвідомлюються учнями, вони говорять що «нічого не розуміють», а це викликає роздратування вчителів. Однак, якщо позицію учня ще можна зрозуміти, то позиція вчителя виглядає як позиція непрофесіонала.

Як правило, контрольні заходи заплановані в планах і програмах навчальних предметів, однак важливим для вчителя, на нашу думку, є зрозуміти зв'язок контролю з усіма функціями управління, особливо з педагогічним аналізом, головним завданням якого є виявлення причин, що призвели до отриманих результатів. За результатами аналізу потрібно здійснити процес регулювання (корекції) як об'єкту управління, так і самої управлінської діяльності. Регулювання може бути як оперативним так і підсумковим. Конкретні форми і види регулювання є дуже різноманітними і визначаються, насамперед, специфікою керованого об'єкта. Ефективність регулювання вимірюється насамперед тим, наскільки вдається за його

допомоги організувати процеси, що підлягають управлінню. Це насамперед стосується уроків узагальнення і систематизації знань, умінь і навичок. Які, за умов правильної їх організації і проведення, надають великі можливості для підвищення рівнів навчальних досягнень учнів.

Важливо також пам'ятати, що виконання всіх управлінських функцій є необхідною умовою забезпечення досягнення позитивних навчальних і освітніх результатів. А контроль лише тоді забезпечує позитивний результат, коли він охоплює всі сторони педагогічного процесу, націлений на кінцеву мету, коли в ньому задіяні всі учасники педагогічного процесу, і він здійснюється на гуманістичній основі.

Висновки. Перехід від освітньої парадигми індустріального суспільства до освітньої парадигми постіндустріального суспільства означає, в першу чергу, відмову від розуміння освіти як процесу отримання готового знання та уявлення про педагога як носія такого знання. На зміну приходить розуміння освіти як стану особистості, засобу її самореалізації в житті та засобу побудови особистої кар'єри. А це змінює цілі навчання, мотиви, форми і методи, роль педагога, зміст і функції управління навчальною діяльністю учнів тощо. Адже мета освіти людини полягає в кінцевому рахунку у формуванні людини з активною життєвою позицією людини діяльної, інноваційної. Саме така людина зможе швидко зорієнтуватися в будь-якій життєвій ситуації, набути необхідних знань, оволодіти новою професією тощо. Все це потребує від вчителя знань не тільки з педагогіки, психології, соціології, медицини, а й умінь управляти навчальним процесом, яке має здійснюватися за активної участі учнів, роль і місце яких в цьому процесі змінюються. Саме ці вміння сприятимуть підготовці учнів до самовдосконалення і саморозвитку.

Література:

1. Акофф, Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. М., 1994. – 272 с.

2. Загвязинский В. И. Теория обучения: Современная интерпретация. – М.: Издат. центр «Академия», 2001.
3. Маркова, А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте / А. К. Маркова. М., 1983. – 96 с.
4. Подласый И.П. Педагогика: 100 вопросов - 100 ответов: учеб. пособие для вузов/ И. П. Подласый. – М.: ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.
5. Поташник М. М. Требования к современному уроку. Методическое пособие / М. М. Поташник. – М. : Центр педагогического образования. – 2007. – 272 с.
6. Слостенин В. А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В. А. Слостенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
7. Талызина, Н. Ф. Управление процессом усвоения знаний (психологическая основа) / Н. Ф. Талызина. М., Изд-во МГУ, 1984. – 344 с.
8. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: В 2 т. Пер. с нем. / Под ред. Б. М. Величковского- М.: Педагогика, 1986.-Т. 2.-392с.
9. Якунин, В. А. Обучение как процесс управления: психологические аспекты / В. А. Якунин. - Л. : ЛГУ, 1988. - 160 с.